

Dr hab. Arkadiusz Bereza, prof. UMCS
Katedra Prawa Informatycznego i Zawodów Prawniczych
Wydział Prawa i Administracji
UMCS w Lublinie

Recenzja

rozprawy habilitacyjnej Pana dra Mikołaja Tarkowskiego pt. *„Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne.”*, Gdańsk 2018, ss. 664 oraz Jego osiągnięć i aktywności naukowych, sporządzona w ramach wszczętego postępowania o nadanie Mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauki prawne, w dyscyplinie prawo.

Recenzja osiągnięć naukowych, dydaktycznych i popularyzatorskich oraz współpracy międzynarodowej Pana doktora Mikołaja Tarkowskiego została sporządzona według kryteriów ustawy z dnia 14 marca 2003 r o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) oraz rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 września 2011 r. (Dz. U. Nr 196, poz. 1165). Ocenie podlega kwestia, czy kandydat, legitymujący się stopniem naukowym doktora, po otrzymaniu tego stopnia przedstawił osiągnięcie naukowe, stanowiące znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny naukowej w rozumieniu art. 16 ust. 1 przywołanej wyżej ustawy oraz spełnił kryteria oceny pozostałego dorobku naukowego, dydaktycznego i popularyzatorskiego określonych w § 3, 4 i 5 wskazanego wyżej rozporządzenia.

1. Zasadnicze osiągnięcie habilitanta stanowi jego monografia, zatytułowana *„Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne.”*, Gdańsk 2018 (Wydawnictwo Arche), licząca 664 stron.

Jest to praca, którą zaliczyć należy do opracowań z zakresu historii prawa, co poświadcza nie tylko jej podtytuł, ale przede wszystkim jej zawartość treściowa, poruszająca kwestie dotyczące statusu ludności polskiej zamieszkującej tereny dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Okres i zasięg terytorialny prowadzonej analizy zostały wyraźnie określone. Dotyczą one panowania cesarza Aleksandra II w latach 1855-1881 oraz Kraju Północno-Zachodniego Cesarstwa Rosyjskiego, tj. 6 guberni: wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i mohylewskiej. Ludność polska, jako poddani cesarza Aleksandra II na tych terenach (w dużym stopniu zróżnicowana w poszczególnych w/w guberniach), to grupa utożsamiająca się z kulturą polską. Autor na potrzeby pracy przyjął wieloaspektową definicję ludności polskiej. Jest to kryterium właściwe, ale poprzez nieostry zakres podmiotowy trudne do zastosowania w pracach badawczych i wymagające bardzo dużej wiedzy, nie tylko z zakresu prawa, ale także różnych aspektów życia społecznego tego okresu. Tak określone pole badawcze - niewątpliwie trudne dla każdego podejmującego się takiego zadania - musiało być powiązane z sytuacją ekonomiczną, polityką wyznaniową i życiem kulturalno-oświatowym na tych terenach.

Cezury czasowe opracowania zostały określone ściśle, co jednak nie ułatwiło Autorowi pracy, gdyż prowadziło do konieczności analizy prawnej ewolucji statusu ludności polskiej na tych terenach w trzech różnych periodach: „odwilży posewastopolskiej”, represji (restrykcji) po wybuchu powstania styczniowego oraz istotnego okresu ich stopniowego łągodzenia.

Zarówno pierwszy, jak i trzeci period stanowi oczywistą lukę w dotychczasowym stanie badań nad sytuacją ludności polskiej zamieszkującej w Kraju Północno-Zachodnim Cesarstwa Rosyjskiego, co wypełnił swoją monografią – i to w sposób satysfakcjonujący – Pan dr Mikołaj Tarkowski. Zatem dokonany przez Niego wybór problematyki badawczej należy uznać za w pełni uzasadniony i adekwatny do wymogów stawianych rozprawom habilitacyjnym.

W polskiej literaturze historyczno-prawnej problematyka ta nie cieszyła się dużym zainteresowaniem badaczy, być może także z przyczyny związanej z

koniecznością prowadzenia zmułnej kwerendy archiwalnej poza granicami naszego kraju. Wśród badaczy, którzy podejmowali ten trud są m. in. prof. Dariusz Szpoper, prof. Przemysław Dąbrowski i dr hab. Henryk Głębocki, a także Aleksiej Miller, Michaił Dołbiłow, Dariusz Staliūnas i Theodor Weeks. Tym niemniej, pomimo oczywistej wartości tych opracowań, koncentrujących się z założenia albo na zagadnieniach ogólnych lub dotyczących kwestii szczegółowych (wybranych instytucji lub zagadnień), w dotychczasowej literaturze przedmiotu brak było opracowania monograficznego, ujmującego w sposób kompleksowy status ludności polskiej na tych terenach w czasach panowania cesarza Aleksandra II.

Realizując postawiony cel monografii Autor skupił swoje rozważania do trzech obszarów: ograniczeń w sferze własności dóbr ziemskich, statusu Kościoła Rzymsko-katolickiego i jego wiernych oraz sytuacji w oświacie rosyjskiej. W tym zakresie Habilitant dokonał wnikliwej analizy źródeł prawa rosyjskiego, podkreślając istotne znaczenie dla jego stosowania aktów generał-gubernatora wileńskiego, gubernatorów oraz kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego, niekiedy o charakterze instrukcyjnym lub mających cechy poleceń służbowych. Ich znaczenie było bardzo duże dla stosowania prawa, co było cechą specyficzną realiów Cesarstwa Rosyjskiego, zwłaszcza w tych jego częściach, które były poddane polityce depolonizacyjnej (także w sferze prawa własności, co miało zmienić strukturę własności majątków ziemskich w duchu polityki kolonizacyjnej). Dużą wagę tych aktów dostrzega Autor na kartach pracy, gdyż prowadzą one do pełnych ustaleń i formułowania wniosków końcowych. Ważnym aspektem poruszonym w pracy – niejako przy okazji - była także analiza statusu prawnego języka polskiego i praktyki jego stosowania, a także aktywności ludności polskiej w sferze kulturalnej oraz reprezentacji w ramach istniejącego samorządu stanowego (sejmiki powiatowe i gubernialne) interesów ziemiaństwa litewsko-białoruskiego, identyfikującego się z kulturą polską i aspirującego do odgrywania wiodącej roli w życiu politycznym i społecznym.

Zdaniem Oceniającego, co może jest konsekwencją jego zainteresowań, brakuje w opracowaniu przedstawienia udziału ludności polskiej w obsadzie

rosyjskiego aparatu administracyjnego na tych terenach. Wszak niektóre uwagi Autora i cytowane przekazy pamiętnikarskie dotyczące niższych urzędników wileńskich, dotyczą praktyki posługiwania się przez niższych w kontaktach językiem polskim, co wskazywałyby na pewien udział w administracji osób posługujących się polskim kodem kulturowym. W koncepcji opracowania przyjętej przez Autora, zabrakło także analizy udziału Polaków w obsadzie stanowisk sędziowskich, zwłaszcza w sądownictwie pokojowym. W niektórych miejscach brakuje imion osób (wynika to z ich pominięcia lub braku ustalenia), chociaż Autor czyni to nader skrupulatnie w pracy, zaś we wstępie warto było wspomnieć o przyjęciu jednego kalendarza określających daty opisywanych wydarzeń i aktów normatywnych.

Autor opierając swoje rozważania na (cytując) „triadzie” w postaci zagadnień oscylujących wokół: stanu własności ziemskiej, pozycji Kościoła rzymskokatolickiego i sytuacji w szkolnictwie uznał, że stanowi ona miernik umożliwiający ocenę treści najistotniejszych norm wpływających na status prawno-polityczny Polaków w latach 1855-1881. Nie sposób się z tym nie zgodzić, tym bardziej, że rozważaniom Autora towarzyszy bardzo dobra analiza prawna przepisów i ocena ich stosowania w praktyce wsparta wskazaniem wyższych organów administracji carskiej, co daje obraz skomplikowanego systemu prawa rosyjskiego i jego stosowania, zwłaszcza w sferze prawa rzeczowego. Może nazbyt szeroko na potrzeby analizowanego tematu potraktowano niektóre zagadnienia dogmatyczno-prawne (które w takim zakresie mogłyby znaleźć miejsce w kolejnych opracowaniach Autora, jak niezwykle cenny wkład w znajomość prawa rosyjskiego obowiązującego na tych terenach), lecz nie można z tego tytułu czynić zarzutu.

Analiza wyciągniętych na piedestał sfer życia społecznego pokazała ewolucję statusu ludności polskiej w wyniku prowadzonej polityki Imperium Rosyjskiego. W pierwszym okresie przypadającym na czasy generał-gubernatora wileńskiego Władimira Nazimowa przypadał tzw. okres normalizacji. Po wprowadzeniu stanu wojennego (16 lutego 1863 r.) w związku z wybuchem

powstania styczniowego rozpoczął się okres restrykcji i przypada on na czasy trzech generał-gubernatorów: Michaiła Murawjowa (częściowo krytykującego swojego poprzednika za zbyt „liberalną” postawę wobec miejscowej szlachty wspieranej przez część katolickiego duchowieństwa), Konstantina von Kauffmana i Eduarda Baranowa. Autor omówił nie tylko narzędzia zapewniające utrzymanie spokoju i porządku publicznego (np. tryb karania przed sądami wojennymi), ale także instrumenty ingerowania w prawo własności majątków ziemskich, znajdujących się w rękach polskich. Ostatni okres (1868-1880) to czasy generał-gubernatora wileńskiego Aleksandra Potapowa i Piotra Albedyńskiego, kiedy w ramach procesu znoszenia stanu wojennego likwidowano skutki ograniczeń wprowadzonych po wybuchu powstania styczniowego, co wiązało się z nową polityką władz centralnych, której założenia zostały przedstawione w pracy. Notabene Piotr Albedyński, po przejściu na stanowisko generał-gubernatora warszawskiego kontynuował swoją politykę „budowy złotych mostów pojednania”.¹

Każdy z tych okresów cechował się określonym stosunkiem władz petersburskich i lokalnych wobec ludności polskiej, co właściwie przedstawia Habilitant na kartach monografii w w/w sferach życia społeczno-gospodarczego. Ciekawe ustalenia dotyczą skuteczności niektórych aktów mających charakter antypolski (np. cyrkularza pozwalającego na karanie osób mówiący po polsku na ulicach, parkach i miejscach handlu, s. 213, 215) albo propagujących linię polityki rządowej (nakaz kolportażu wśród urzędników i nakłanianie osób prywatnych do prenumeraty czasopisma zawierającego przekaz rządowy).

Habilitant konsekwentnie zrealizował założenia przyjęte w pracy z dużą znajomością przedmiotu, wykazując wysoki poziom kunsztu pisarskiego. Pracę cechuje wartki nurt narracji i urozmaicają ją bardzo dobrze dobrane cytaty ze źródeł, co stanowi jej dużą zaletę w odbiorze czytelnika, który nie musi być badaczem historii prawa.

¹ A.A.Korniłow, *Russkaja polityka w Polsce so wremieni rozdielow do naczala XX wieka*, Piotrograd 1915, s.83; A.A.Sidorow, *Russkije i russkaja żizn w Warszawie (1815-1895). Istoriceskij oczierek*, Warszawa 1899-1900, s.167-168.

Kwestie dotyczące prawa własności do majątków ziemskich znalazły swoje miejsce w pkt. 1.2, w którym Autor przedstawił nie tylko sytuację majątków ziemskich w okresie odwilży posewastopolskiej, ale także szeroką analizę dogmatyczną obowiązującego prawa rosyjskiego dotyczącą form prawa własności i ograniczonych praw rzeczowych. Te obszernie uwagi miały charakter wprowadzający do później omawianych zagadnień. Wybuch powstania styczniowego był swoistym kontrapunktem w wewnętrznej polityce rosyjskiej, która w tym zakresie przybrała ostre zabarwienie antypolskie w duchu programu („systemu”) generał-gubernatora Michaiła Murawjowa (pkt. 2.2). Jego realizacja przez okres dekady po wybuchu powstania styczniowego, wraz z przeprowadzanym uwłaszczeniem miały doprowadzić do zmiany struktury własności w Kraju Północno-Zachodnim, a tym samym ograniczenia stanu własności szlachty, która „odgrywała dominującą rolę w życiu cywilnym, gospodarczym i kulturowym”. W tym miejscu, jak w dużym rozdziale III (ss. 111) Habilitant poruszył skomplikowane kwestie ograniczeń prawa własności, w tym ingerowania w prawo własności majątków ziemskich znajdujących się w rękach polskich poprzez konfiskaty (budzące sporo problemów prawnych na tle ochrony praw osób trzecich) i obciążenia na rzecz skarbu państwa (opłata kontrybucyjna). Jednocześnie pojawiały się ograniczania nabywania majątków ziemskich przez osoby pochodzenia polskiego (ukazy z 23.7 1865 r. i 10.12. 1865 r.). Ograniczenia te wynikały – w ocenie Michaiła Murawjowa - z uwagi na „wyjątkową sytuację, w której znajdowało się dziewięć guberni Kraju Zachodniego” (s. 183). Zdarzenia te zbiegały się z reformą uwłaszczeniową i z realizacją praw włościan (co budziło także sporo problemów na styku obligatoryjnego prawa wykupu nadziałów stanowiących część skonfiskowanych majątków ziemskich), z których władze poprzez swoje działania starały się uczynić fundament władzy carskiej na tych terenach. Towarzyszyła temu ingerencja władz rosyjskich w relacje pomiędzy dworem a wsią na podłożu ekonomicznym. Przy omawianiu głównego kierunku polityki rosyjskiej w tej sferze, Habilitant przeprowadza jednocześnie wnikliwą analizę instrumentów prawnych mających służyć osiągnięciu jej celów.

Status i organizację Kościoła rzymskokatolickiego, a także jego rolę na tych terenach Habilitant przedstawił w pkt. 1.3. Analizę kursu polityki rosyjskiej w tym zakresie w czasach powojennych zawarł w pkt. 2.2. oraz rozdziale IV pokazując ingerencję władz rosyjskich w sferę praw osobistych duchownych, jak i instytucjonalnego funkcjonowania Kościoła. Działania administracji rosyjskiej były ukierunkowane na wprowadzenie sankcji majątkowych w przypadku stwierdzenia udziału duchownych w powstaniu styczniowym (konfiskaty majątków kościelnych, a co za tym idzie likwidacja parafii rzymskokatolickich, a także uposażeń ze Skarbu Państwa za posługi religijne w dotychczas istniejących parafiach). Te i inne działania miały na celu przekształcenie oblicza kulturowego Kraju Północno-Zachodniego z „polsko-łacińskiego” w „prawosławno-rosyjski” (s. 166). Habilitant poruszył także kwestie języka polskiego w nabożeństwach dodatkowych, na tle ukazania carskiego i odbiegającego od niego praktyki organów administracji.

Habilitant wnikliwie przedstawił organizację szkolnictwa na tych obszarach i jego zmiany w latach 70., z podkreśleniem roli tworzonej od marca 1863 r. sieci szkół ludowych. Po przedstawieniu stanu z epoki przedpowojennej (pkt. 1.4.) na kartach rozprawy przeanalizowano działania administracji rosyjskiej jakie miały miejsce po wybuchu powstania styczniowego (pkt. 2.2. i rozdział V). Władze rosyjskie dostrzegały nie tylko ważną rolę oświaty w depolonizacji tych ziem, ale także nieskuteczność wielu podejmowanych w tym zakresie działań i przeprowadzały diagnozę przyczyn takiego stanu rzeczy. Celem władz rosyjskich było – czemu towarzyszyły liczne zmiany organizacyjne placówek oświatowych – kształcenie włościan w duchu kultury rosyjskiej, czyniąc z tej warstwy społecznej, po reformie uwłaszczeniowej – o czym była już wyżej mowa - fundament rządów rosyjskich w Kraju Północno-Zachodnim. Mimo urzędowego obowiązywania języka rosyjskiego w szkołach średnich i elementarnych, to w praktyce nauczania (zwłaszcza religii) nakaz ten nie w pełni był przestrzegany. Habilitant zwrócił także uwagę na problem nielegalnego funkcjonowania szkół (tzw. szkół dyrektorskich lub szkółek domowych) w okresie powojennym i działania

administracji ukierunkowane na ich likwidację, która kwalifikowała je jako formę tajnego nauczania (s.551-557).

Monografia zawiera ważne ustalenia dotyczące sytuacji ludności polskiej na tych terenach i może stanowić podstawę prowadzenia dalszych badań dotyczących funkcjonowania administracji rosyjskiej w guberniach Kraju Północno-Zachodniego, ale także przenoszą się na okres dwudziestolecia międzywojennego w Polsce w sferze rewindykacji nieruchomości prywatnych i kościelnych.

Monografia łączy w sobie elementy z zakresu ustroju Cesarstwa Rosyjskiego, prawa administracyjnego ustrojowego i materialnego, polityki administracyjnej, prawa cywilnego, prawa kościelnego oraz zarządzania sprawami publicznymi. W konsekwencji, takie międzygałęziowe ujęcie tematu, wymagało od Autora odpowiedniego doboru metod badawczych. Jako, że opracowanie ma charakter historyczno-prawny, metodami, stosowanymi przez Habilitanta równoległe w niemal w każdym z rozdziałów, jest metoda historyczna oraz metoda dogmatyczna, wraz z elementami analizy językowej i systemowej przy wykładni aktów normatywnych. Dokonany przez Habilitanta dobór metod badawczych należy uznać za właściwy i adekwatny zarówno ze względu na cel jak i przedmiot badawczy rozprawy habilitacyjnej. Pozwoliły one na skonfrontowanie obowiązujących regulacji prawnych z rzeczywistym stosowaniem prawa w praktyce działań administracji rosyjskiej różnego szczebla. Autor bardzo umiejętnie wykorzystuje metodę dogmatyczną, służącą do przeanalizowania przepisów stanowiących podstawę jego rozważań, przedstawiając ich stosowanie w kontekście historycznym zmieniających się uwarunkowań politycznych w czasach panowania Aleksandra II. Sposób posługiwania się w/w metodami przez Pana dra Mikołaja Tarkowskiego dla analizy zagadnień związanych z opisywaną problematyką badawczą jest prawidłowy i świadczy o Jego znakomitym przygotowaniu merytorycznym. Na szczególne uznanie zasługuje wykorzystanie przez Autora metody historycznej, pozwalającej na właściwe udokumentowanie stawianych tez, weryfikację stanu prawnego z faktycznym oraz uzasadniającej wyprowadzane przez Niego wnioski ogólne. Zastosowany przez Pana dra Mikołaja

Tarkowskiego zabieg łączenia analizy dogmatycznej przepisów prawnych w konfrontacji z odwołaniem się do źródeł historycznych nadał Jego wywodom żywy i plastyczny charakter oraz potwierdził umiejętności Autora właściwego interpretowania dostępnych materiałów archiwalnych i pamiętnikarskich.

Podstawę źródłową recenzowanego opracowania stanowią zbadane i przeanalizowane przez Habilitanta dokumenty archiwalne zgromadzone w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu, Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu, Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie, Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie, Regionalnym Państwowym Archiwum w Kownie, Bibliotece Narodowej w Warszawie i 3 archiwach prywatnych. Zakres kwerendy przeprowadzonej przez Habilitanta, zwłaszcza w archiwach rosyjskich i litewskich budzi duże wrażenie. Wśród źródeł drukowanych znajdują się liczne akty normatywne, wydane w postaci odrębnych dokumentów (cyrkularze i instrukcje, zamieszczane niekiedy w zbiorach praw i rozporządzeń, jak i w odrębnych publikacjach), Swod Zakonow Rossijskoj Impierii (1857) oraz akty opublikowane w poszczególnych tomach zbioru urzędowego Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii. Umiejętność poruszania się w systemie prawa rosyjskiego pozbawionego hierarchii nazw aktów prawnych (uzależniona ona była od wydającego ten akt), a zwłaszcza w formule ich publikowania zasługuje na wyróżnienie. Tytaniczną wręcz pracą było zebranie informatorów, spisów, listów pasterskich, sprawozdań, odczytów, listów, memoriałów i komentarzy, które wraz z wykorzystanymi czasopismami i źródłami pamiętnikarskim pozwoliły nie tylko uporządkować sporo informacji, ale także ocenić stosowanie przepisów prawa w praktyce, co jest niewątpliwie bardzo dużą zaletą monografii. Źródła te uzupełnia literatura przedmiotu obejmująca monografie i artykuły, którą umieszcza Habilitant w bibliografii liczącej aż 512 pozycji, w znacznej części obcojęzycznej

(przede wszystkim rosyjskiej i litewskiej). Taki dobór literatury, na potrzeby opracowania jest wyjątkowo obszerny i budzący uznanie.

Konkludując, w mojej ocenie, rozprawa habilitacyjna Pana dra Mikołaja Tarkowskiego stanowi kompleksowe opracowanie problemu badawczego, jakim jest status ludności polskiej na Litwie i Białorusi w czasach panowania cesarza Aleksandra II. Jej tematyka jest oryginalna i nie była do tej pory całościowo opracowana w polskiej i obcej literaturze historyczno – prawnej. Napisana została, tak w analizach szczegółowych, jak i w sądach natury ogólniejszej, według reguł przyjętych w nauce historii prawa, przede wszystkim w oparciu o metodę historyczną i formalno – dogmatyczną, adekwatną do założonych celów badawczych. Odznacza się zwartością chronologiczną i rzeczową. Jej układ wewnętrzny służy prezentacji określonej w tytule problematyki badawczej, zaś wysokie umiejętności analityczne Autora gwarantują rzetelność stawianych tez i wniosków. Zawiera ona szereg ustaleń, dokonanych po przeprowadzeniu rzetelnej kwerendy archiwalnej i analizie aktów prawnych i literatury przedmiotu, dających nie tylko dowód należytej znajomości poruszanej przez Autora materii, ale przede wszystkim wypełniających lukę w dotychczasowym stanie wiedzy. Zatem, jako stanowiąca istotny wkład do nauki historii prawa i administracji, w pełni zasługuje na pozytywną ocenę i zarazem świadczy o samodzielności badawczej Autora.

2. Przechodząc do oceny pozostałego dorobku Habilitanta po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, należy podkreślić, że obejmuje on prace zróżnicowane tematycznie. Są to 2 monografie oraz 27 artykułów, z których 10 opublikowana została w czasopiśmie obcojęzycznych. Nie przypadkiem więc Habilitant, jeszcze jako młody badacz otrzymywał stypendium MNiSW (w latach 2016-2019) w związku z prowadzeniem badań naukowych na wysokim poziomie oraz wysokim stopniem umiędzynarodowienia prac badawczych. Pierwsza z monografii to „Adwokatura wileńska 1918-1939. Studium historyczno-prawne”, Gdańsk 2014, ss. 499, będąca pokłosiem jego pracy doktorskiej. Rozprawa doktorska została pozytywnie oceniona przez kompetentnych recenzentów, a opublikowana na jej podstawie książka została uzupełniona materiałami

źródłowymi z Instytutu Józefa Piłsudskiego oraz Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie. O wartości opracowania poświęconego adwokaturze wileńskiej w okresie międzywojennym świadczy nagroda główna im. Juliusza Bardacha przyznana Autorowi przez Radę Naukową Instytutu Wielkiego Księstwa Litewskiego działającego przy Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie. Tematycznie z tym obszarem badawczym są związane 3 artykuły, jeden artykuł recenzyjny oraz 2 biogramy opublikowane w Słowniku Biograficznym Adwokatów Polskich, t. 3 (zmarli w latach 1945-2010), z. 1., A-Ż, pod red. A. Redzika, Warszawa 2018.

Druga monografia pt. „Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939”, Gdańsk 2015, ss. 344 to efekt zainteresowań Habilitanta jeszcze z czasów studiów. Monografia ta została oparta na szerokiej bazie źródłowej obejmującej rękopisy, maszynopisy, druki urzędowe, spisy, informatory, etc), będącej efektem kwerendy w archiwach i bibliotekach w Wilnie, Archiwum PAN w Warszawie i Bibliotece UMK w Toruniu. Praca ta niewątpliwie uzupełniła i uporządkowała wiedzę w dziedzinie nauczania prawa w okresie międzywojennym, wchodząc także w działalność profesury wileńskiej w ramach tajnych kompletów w okresie wojny i okupacji. Z tym obszarem badawczym są związane 3 artykuły Habilitanta, poświęcone wybranym kierunkom prac badawczych i sylwetkom profesorów zatrudnionych na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Kolejny ważny obszar badawczy, związany z kierunkiem badań zawartych w rozprawie habilitacyjnej, a zarazem ją sygnalizujące obejmuje wpływ reform Aleksandra II, w tym reformy sądowej z 1864 r. na organizację i funkcjonowanie organów rosyjskich na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i Królestwa Polskiego. Autor w 4 artykułach podjął trud odpowiedzi na pytania dotyczące sposobu i zakresu wprowadzanych reform na tych ziemiach, w kontekście postawy politycznej części rosyjskich elit rządowych, opowiadających się za ograniczeniem reform lub ich modyfikacją w ramach restrykcji po powstaniu styczniowym. Z tym okresem związane są również badania, jakie prowadził

Habilitant kierując projektem badawczym pt. Prawo własności w Imperium Rosyjskim w drugiej połowie XIX wieku u pierwszej połowie wieku XX w ramach prac badawczych finansowanych przez Rosyjski Instytut Badań Zaawansowanych działający przy Moskiewskim Państwowym Humanistycznym Uniwersytecie im. M. Sholokhova (w 2013 r.)

Pozostałe publikacje Habilitanta dotyczą innych obszarów badawczych lub są pośrednio związane z trzema zarysowanymi wyżej kierunkami. Są to prace poświęcone sytuacji prawnej ludności pochodzenia żydowskiego w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku, zagadnieniom ustrojowym z okresu konstytucyjnego Królestwa Polskiego, jak i oceny decyzji politycznych podejmowanych po upadku powstania listopadowego (2 artykuły), prawa własności intelektualnej i jego ochrony w prawodawstwie rosyjskim (artykuł poświęcony poglądom Włodzimierza Spasowicza) oraz dotyczące myśli prawnej i politycznej w XIX i XX wieku (artykuły poświęcone poglądom Michaiła Murawjowa, Borysa Cziczierina, Ignacego Korwina-Milewskiego, Juliusza Mieroszewskiego, Czesława Miłosza).

Dorobek uzupełniają publikacje wykraczające poza główne kierunki zainteresowań badawczych Habilitanta np. jako współautor artykułu o kontroli konstytucyjności aktów prawnych – perspektywa lat dwudziestolecia międzywojennego i współczesna, albo dotyczące pomników prawa polskiego (Statuty Kazimierza Wielkiego) mające w części wymiar popularyzatorski poza granicami kraju.

Jego pozostałą działalność naukową dopełniają staże naukowe w Sankt-Petersburgu i Moskwie, promotorstwo pomocnicze w jednym przewodzie doktorskim, czynny udział w 19 krajowych i międzynarodowych konferencjach tematycznych oraz udział w charakterze członka w Komitecie organizacyjnym ogólnopolskiej konferencji naukowej. Jest także członkiem Rady Naukowej Instytutu Wielkiego Księstwa Litewskiego działającego przy Uniwersytecie

Witolda Wielkiego w Kownie i Rady Naukowej czasopisma „Polish-Georgian Law Review” wydawanego przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

Sumując, od uzyskania stopnia naukowego doktora nauk prawnych, Pan dr Mikołaj Tarkowski wydatnie pomnożył, wkraczając w zróżnicowane czasowo i przedmiotowo obszary badawcze. Pracę naukową umiejętnie połączył z działalnością dydaktyczną i organizacyjną, co wystawia Mu jak najlepsze świadectwo, a ocena jego postawy naukowej predestynuje go do samodzielnej pracy badawczej.

Konkluzje:

Wskazane powyżej w recenzji nieliczne uwagi mają jedynie charakter techniczny i nie umniejszają w żadnym istotnym stopniu zalet merytorycznych dorobku naukowego i monografii Habilitanta, które pod każdym względem zasługują na wysoką ocenę. W przypadku monografii *„Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855-1881). Studium historyczno-prawne.”* z uwagi na jej szczególne walory naukowe stawiam wniosek o wyróżnienie. To osiągnięcie, jak i przedstawiony dorobek świadczy o umiejętności prowadzenia badań naukowych i wysokim poziomie wiedzy Autora w dziedzinie historii ustroju i prawa. Jego prace charakteryzują się dużą erudycją, napisane zostały precyzyjnym językiem prawniczym, ale w sposób jasny i przejrzysty, pozwalający czytelnikom na swobodne podążanie za tokiem narracji. Praca habilitacyjna i dorobek naukowy stanowią samodzielne, oryginalne, oparte na bardzo bogatej literaturze naukowej i solidnej bazie źródłowej opracowania historyczno-prawne. Wzbogacają one w istotnym stopniu stan wiedzy w obrębie historii prawa w II połowie XIX wieku. Nie mam wątpliwości, że Habilitant zasługuje na dołączenie do grona uczonych uprawnionych do kierowania procesem kształcenia nowych pokoleń naukowców.

Konkludując chciałbym wyrazić opinię, że dorobek naukowy Pana dra Mikołaja Tarkowskiego, jak i przedłożona rozprawa habilitacyjna stanowią niewątpliwie znaczny wkład do dyscypliny nauki prawne. Tym samym spełnione

zostały wymogi z art. 16 i 17 ust.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789). Wobec powyższego wnoszę o dopuszczenie Pana dra Mikołaja Tarkowskiego do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

Lublin, 10 maja 2019 r.

dr hab. Arkadiusz Bereza, prof. UMCS